

UDK:1.101.141.16

Xusnibon MASHARIPOVA,
Urganch davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: shixnazarmadiyrov@gmail.com

Dotsent N. Annayeva taqrizi asosida

KAMOLIDDIN BEHZOD HAYOTI VA IJODINI RIVOJLANISHIDAGI IJTIMOYIY-TARIXIY SHART-SHAROITLAR

Annotatsiya

Kamoliddin Behzodning takrorlanmas ijodi, go'zal san'ati va ajoyib mahorati bilan nafaqat Sharq xalqlari, balki butun dunyo xalqlari madaniyati tarixida sezilarli iz qoldirganligi va uning taraqqiyoti uchun barakali hissa qo'shgan zabardas musavvir Kamoliddin Behzod Hirotda hunarmand-kosib oilasida dunyoga kelganligi, u mashhur fors-tojik adabiyotining ko'plab qahramonlik va romantik asarlarini, tarixiy kitoblarni bezatganligi borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tabiat manzaralari, kiyim-kechaklar, rang-baranglik, stul, eshik orti, xizmatkorlar, tashqi qiyofas, kompozitsiya qal'aga o'tliq, qarama-qarshilik uslubi, yoshlarini estetik ruhi, tarbiy.

SOCIO-HISTORICAL CONDITIONS IN THE DEVELOPMENT OF KAMOLIDDIN BEHZOD'S LIFE AND WORK

Annotation

Kamoliddin Behzod's unique creativity, beautiful art, and exceptional mastery have left a significant mark not only on the culture of Eastern peoples but also on the history of world civilization, making a valuable contribution to its development. The great artist Kamoliddin Behzod was born into a craftsman family in Herat. His works adorned numerous heroic and romantic pieces of famous Persian-Tajik literature, as well as historical books.

Key words: Landscapes, clothing, color diversity, chair, behind the door, servants, external appearance, composition, horsemen approaching the fortress, contrast technique, aesthetic spirit of youth, education.

СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА КАМОЛИДДИНА БЕХЗОДА

Аннотация

Уникальное творчество Камолиддина Бехзода, его прекрасное искусство и выдающееся мастерство оставили значительный след не только в культуре восточных народов, но и в истории мировой цивилизации, внося ценный вклад в её развитие. Великий художник Камолиддин Бехзод родился в семье ремесленников в Герате. Его произведения украшали многочисленные героические и романтические произведения знаменитой персидско-таджикской литературы, а также исторические книги.

Ключевые слова: Пейзажи, одежда, разнообразие цветов, стул, за дверью, слуги, внешний облик, композиция, всадники у крепости, техника контраста, эстетический дух молодёжи, воспитание.

Kirish. O'zining takrorlanmas ijodi, go'zal san'ati va ajoyib mahorati bilan nafaqat Sharq xalqlari, balki butun dunyo xalqlari madaniyati tarixida sezilarli iz qoldirgan, uning taraqqiyoti uchun barakali hissa qo'shgan zabardas musavvir Kamoliddin Behzod Hirotda 1455 yilda hunarmand-kosib oilasida dunyoga keldi. Behzod mashhur fors-tojik adabiyotining ko'plab qahramonlik va romantik asarlarini, tarixiy kitoblarni bezatgan. Behzodning eng qadimiy asari Sa'diyning "Bo'ston" asaridir. Behzod mashhur fors-tojik adabiyotining ko'plab qahramonlik va romantik asarlarini, tarixiy kitoblarni bezatgan. Behzodning eng qadimiy asari Sa'diyning "Bo'ston" asaridir. Behzod mashhur fors-tojik adabiyotining ko'plab qahramonlik va romantik asarlarini, tarixiy kitoblarni bezatgan. Behzodning eng qadimiy asari Sa'diyning "Bo'ston" asaridir. U 1478 yilda yozilgan. Ushbu noyob qo'lyozma hozir Chester Beatty kutubxonasida (Dublin) saqlanmoqda. Ushbu qo'lyozma rasmlarida odamlarning yuzlari (shohlar, saroy ahli, oshiqlar, go'zal haykallar, ilm ahli, dala ahli va boshqalar) va tabiat manzaralari (daraxt va gullar, soylar va yashil dalalar, quyosh nuri) va bulutlar mahorat bilan tasvirlangan. Yana 1488-yilda Sulton Husayn Boyqaning iltimosiga ko'ra Behzod Sa'diyning "Bo'ston" asarini Mashhadiy saltanati xattotligi va Yori Muzahhib tasvirlari bilan bezatadi. 6 ta jozibali rasmni o'z ichiga olgan ushbu qo'lyozma hozirda Qohira Milliy kutubxonasida saqlanmoqda va suratlardan 4 tasi rassom tomonidan "Amalilabdi Behzod" deb imzolangan. Bir rasmda 893 (1488), ikkinchisida 894 (1489) sanasi ko'rsatilgan. Dastlabki ikki varaqdagi rasm "Boston" mavzusiga aloqador emas va qirolikl partiyasini ifodalaydi [1].

Behzod faoliyati to'g'ri tasvirlanishi bilan ajralib turadi. Masalan, Sa'diyning Doro va uning bosqinchilarining afsonaviy voqeasi haqidagi hikoyasi davomida o'zining mazmunligi va

ravshanligi bilan kishini maftun qiladigan uchinchi miniatyura hisoblanadi.

Behzod bu voqeani shunday tasvirlaydi: rasm tepasida tog' cho'qqilari, archalar, bahor osmoni turli rangda tasvirlangan bo'lib, asosiy voqea keng yam-yashil o'tloqda bo'lib, uning o'rtasida oqar suv va daryolar bor. Doroning ot ustidagi qiyofasi va nafis qiyofasi uning tashvishidan dalolat beradi. Markaziy figura - bosqinchi bo'lib, u shohga malomat va norozilik bilan qaraydi. Qudratli jussa va qo'lining ulug'vor harakati podshohning ulug'vorligini bostiradi. Bu manzarani ko'rib, temir mashg'ulot bilan shug'ullangan ikkinchi g'oliblikka davogar inson ham dovdirab qoldi. Tog'ning orqa tarafida ot minib uchinchi chavandoz kimgadir diqqat bilan qaradi. U bu voqeani bilmaydi va unga ahamiyat bermaydi.

Doroning oldidagi ikki ot yo'q bo'lsa-da, tog' etagidagi otlar va yana bir ot o'tlab yuribdi, tulporlar esa yaylovlarda emin erkin yuribdi. Butun sahna tabiat bilan o'ralgan (gullar, daraxtlar, cho'l va tog'lar) va u rasmning janr xususiyatlarini ko'rsatadi. To'rtinchi rasmda masjid yoki uy ko'rsatilgan. Bu rasmning qadri shundaki, Behzod o'z davrining me'morchilik va qurilish uslubini, devor chizma va naqshlarini detallar bilan yozib olib, koshin qo'shish, gul otish orqali ularni jozibali suratga aylantira olgan manzara tasvirlangan. Lekin bu yerda odamlar birinchi o'rinda: muallim ayolga yuzi ochiq holda dars o'tmoqda, uch kishi janjallashyapti, biri qo'lini ko'tarib namoz o'qiyapti, ikkinchisi tahorat qilyapti. Beshinchi suratda ikki olim o'rtasidagi munozara tasvirlangan. Oltinchi rasmda esa "Yusuf va Zulayho" syujeti - Yusufning Zulayho saroyidan qochishi tasvirlangan. Bu asar orqali Behzod qochoq oshiq va Zulayho tuyg'ularining qaynashini ifodalovchi yakuniy holatni beradi.

Sherali Xattot 1467-yilda Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" kitobini chizgan bo'lib, bu kitobdagi 12 ta rasmdan

8 tasi Behzod qalamiga tegishli. Ushbu qo'lyozma hozirda Jon Hopkins universiteti (Baltimor) kutubxonasida saqlanmoqda. "Zafarnoma"ning 8 ta surati mavzu jihatidan bir-biridan farq qiladi, ularda urush manzaralari, shoh ziyofat va qabul lahzalari, ovchilik, qurilish va shu kabilar aks etgan. Lekin suratlarini birlashtirgan jihati voqeaning ommaviyligi, ularning tabiat manzaralari bilan o'ralganligi, kiyim-kechaklarning rang-barangligi, odamlarning u yoqdan bu yoqqa ko'chib o'tayotgani o'sha suratlariga o'zgacha ko'rinish bag'ishlaydi. Birinchi rasmda Amir Temurni bog'da kutib olish marosimi aks etgan: o'ng tomonda Amir Temur va uning saroylari, chap tomonda qabul marosimiga kelgan xorijiy davlatlar vakillari turibdi. Saroyning ba'zi amaldorlari ham ular bilan birga: stulda ikki kishi o'tirgan, eshik ortida bir necha kishi turibdi, xizmatkorlar orasida bir nechta qo'ng'iroqchi ayollar bor. Behzod bu kishilarning har birining kiyimi, tashqi qiyofasi, o'zini tutishi bilan butun bir kompozitsiyani yaratgan. Boshqa bir rasmda Temurning Xiva qal'asini zabt etishi tasvirlangan: qal'aga o'tliqlar kirib keldi, ustiga o'qlar, toshlar yomg'irlari yog'moqda, lekin ular istilodan mast, bir necha kishi egardan yiqilib tushmoqda, ammo qo'shin oldinga siljishda davom etmoqda. Qal'aga kiraverishda shoxlarga tok o'ralgan katta chinor bor. Bu katta harakatsiz chinor va qo'shinlarning harakat tezligi ajoyib kontrast yaratib, rasmni band va juda mazmunli qilgan. Qarama-qarshilik uslubi Behzodning boshqa jangovar rasmlarida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Bu tog'dagi jang manzarasini aks ettiruvchi tasvirdir. Jangning shiddati va harakat tezligini ikki qo'shinning bo'ronni eslatuvchi yaqinlashayotganidan ko'rish mumkin. Ba'zi askarlar tog'ga chiqishadi. Bu suratda Behzodning nihoyatda aniq kuzatuvchi aks etgan [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Turli yillarda Kamoliddin Behzod hayoti va ijodiga oid tadqiqotlar o'zbekistonlik olimlar – N.Ahmedova, A.Madramimov, I.Nizmiddinov, N.Norqulov, G.Pugachenkova, Z.Rahimova, H.Sulaymonov, O.Usmonovlar tomonidan, shuningdek, qator Sharq mamalakatlari olimlari bilan bir qatorda, Yevropa va amerikalik olimlar tomonidan ham olib borilgan. Kamoliddin Behzodning ijodiga oid dastlabki tavsiflar uning zamondoshlari – Mahmud Zayniddin Vosifiy, Qozi Ahmad, Hondamir, Alisher Navoiy kabi allomalarga tegishli bo'lsa, 19–20-asrlarga kelib uning hayoti va ijodini o'rganish xalqaro miqyos kasb eta boshladi. Bunday tadqiqotchilar sirasiga O.F.Akimushin, T.Arnold, M.Ashrafiy, YE.Bahoriy, B.Grey, L.T.Gyuzalyan, M.M. Dyakonov, A.A. Ivanov, M.K.Lukens, F.Martin, YE.A.Polyakova, V.Robinson, I. Toporov, I. Shchukin kabi mashhur tarixchi va san'atshunoslar kirishi Kamoliddin Behzod hayoti va ijodi umumbashariy ahamiyatga molikligidan dalolat beradi. Kamoliddin Behzod asarlarining bu maqomi, yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek, ilmiy-intellektual mulk sifatida ko'p tarmoqli funksiyani bajaradi. Mana shu funksiyalardan biri, shubhasiz, badiiy-estetik tarbiya hisoblanadi [3]".

Behzod asarlarining realizmi ko'proq xalq hayoti va ijodini aks ettiruvchi sahnalarda namoyon bo'ladi. Qurilish sahnalari rasmda har bir ishtirokchi o'ziga xos vaziyatda aks etadi va biri ikkinchisiga o'xshamaydi. "Zafarnoma"ning ikkita surati (shartli ravishda ularni "Samarqand masjidi qurilishi" deb atash mumkin) XV asrdagi murakkab qurilish ishlari jarayonini o'z ichiga oladi. Bu suratlarida hamma faol harakatda ekanligi tasvirlangan. Bittasida 15 ta hunarmand va bitta ish beruvchi suratga olingan, duradgorlar arra arralagan, tosh yorgan toshchilar, ot aravada marmar lavhalar olib kelingan, ba'zilar tushira olmaydigan fil olib kelgan boshqa materiallar. Yana bir holatda 18 kishi loy yasash, pardozlash, loy tayyorlash bilan shug'ullanadi. Bu rasmlarda Behzodning kompozitsiya mahorati ko'zga tashlanadi. Bu rasmlar katta tarixiy ahamiyatga ega.

Tabrizdagi Do Kamol maqbarasidagi Kamoliddin Behzod haykali va qabri Behzodning Tabrizdagi faoliyati va Safaviylar saroyi haqida kam ma'lumot mavjud. Qozi Ahmad Nizomiy "Xamsa"sining bir jildini nazarda tutadi, uni Shoh Mahmud Neyshaburiy ko'chirib, xattot qilib, Behzod tasvirlagan. Do'st Muhammadning qo'shimcha qilishicha, Behzod Tahmasb xizmatida vafot etgan va Tabrizda Kamol Xo'jandiy yoniga dafn etilgan. Tarixiy materialda Behzodning hijriy 935 yilda vafot etganligi ko'rsatilgan. Do'st Muhammadning moddiy tarixiga

ko'ra, Behzod hijriy 942-yilda vafot etgan va Tabrizda shoir Kamol Xo'jandiy qabri yonida dafn etilgan bo'lib, u bugun Dukmal qabri nomi bilan mashhur. Qozi Ahmadning yozishicha, u Hirotda vafot etgan va Muxtor tog'i yoniga dafn etilgan. Qamar Arianning yozishicha Qozi Ahmadning rivoyati shubhali, ayniqsa uning Tabriz va Qazvinda Hirotda qanday sayohat qilgani aniq emas, Qozi Ahmad da'vosining to'g'riligi esa Behzodning Sulton Husayn vafotidan keyin Hirotda istiqomat qilganligini taqozo etadi. Tarixchilarning rivoyatlari va boshqa hujjatlarni qabul qilib bo'lmaydi. Istanbuldagi Yildiz kutubxonasida Behzodning keksalikdagi yuzini, kamtarona odam qiyofasini va Safaviylar davri libosini aks ettirgani taxmin qilingan rasm bor [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Qiyosiy tahlil, tizimlilik, umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Hech bir muallif Behzodning tarjimai holini izchil keltirmaydi, lekin uning hayotiga oid ayrim faktlarni turli manbalardan olish mumkin. Behzod umrining so'nggi yillarini Tabrizda Safaviylar saroyida o'tkazgan bo'lsa kerak. U o'zining yaqin qarindoshlari bilan Tabrizga ko'chib ketgan bo'lsa kerak, chunki uning jiyani, taniqli xattot Rostam Ali, shuningdek, singlisining nabiralari Mohib Ali va Mozafarali ham rassom bo'lgan, hammasi Tabrizda tahsil olishgan. Behzodning Tabrizga ko'chgan sanasi va shartlari noma'lum. Hijriy 928 yilda Shoh Ismoilning Behzodni Shoh Ismoil qo'lyozmalari ustaxonasiga mudir etib tayinlash haqidagi farmoni ko'pincha Behzodning bu hukmdor bilan aloqadorligiga dalil sifatida baholalanadi. Biroq, bu hujjat Nami Xonadmirning maktubi nusxasida - tarixiy xat yozish uslubi namunalari to'plamida aks etgan. Unda hijriy 925 yil belgisi bor - u saqlangan. Vaqt o'tishi bilan bu nomuvofiqlik ushbu hukmning haqiqiyliги haqida savollar tug'diradi. Bundan tashqari, Do'st Muhammad, Iskandar Bey va Qozi Ahmad Qomiy kabi safaviy adiblari Behzodning Shoh Tahmasb davrida ishlaganligini aniq ta'kidlaydilar, lekin Shoh Ismoil bilan hech qanday aloqasi yo'q bo'lgan. Qozi Ahmadning qayd etishicha, Behzod Tabrizga Shoh Tahmasab kutubxonasi allaqachon tashkil etilgan va uning mudiri Sulton Muhammad hukmdorga rassomlikdan dars berayotgan bir paytda kelgan. Bu hujjat Manshi Qomiyning Behzodning Hirotda 930-hijriyda Shoh Tahmasb saltanatining boshigacha bo'lganligi haqidagi gapiga ziddir. Bu farmondan tashqari Behzodning Shoh Ismoil bilan aloqadorligiga guvohlik beruvchi hujjat, Usmonli tadqiqotchisi Mustafo Ali Gallipoli yozgan Manaqib Hanoroni qissasi hisoblanadi. Hijriy 995 yilda u Behzod va xattot Shoh Mahmud Nishoburiyning Shoh Ismoil bilan Chaldarondagi jang maydoniga qanday hamroh bo'lganini va Usmonlilar g'alaba qozongan taqdirda ularning xavfsizligidan qo'rqib, ularni g'orga yashirganini tushuntiradi. Bu hikoyaga Usmonli g'alabasi haqidagi bashorat hamroh bo'lib, bu uning tarixiyliyini shubha ostiga qo'yadi. Bu hikoyatga ko'ra, Behzod Shoh Ismoilning e'tibori va iltifoti bo'lgan deb hisoblanadi. Ammo boshqa tomondan, bu voqea Mustafo Ali tomonidan aytilganligi va Eron tarixchilaridan hech biri uni tilga olmaganligi sababli uning yuzaga kelishi va haqiqiyliyiga shubha qilish mumkin. Mustafo Alining boshqa gaplari Behzodning u uchun afsonaviy shaxs va eng yaxshi fazilatlarini eslatuvchi ekanligini ko'rsatadi. Hijriy 919 yilda Ismoilning o'g'li Tahmasab Hirot hukmdori bo'lib, hijriy 929 yilda Tabrizga qaytganda Behzod u bilan birga edi. Tabrizda u hali ham shoh homiyligidan bahramand bo'lib, shoh kutubxonasiga mudir etib tayinlangan va zarhal va tasvirlangan qo'lyozmalar ishlab chiqarishga mas'ul bo'lgan va unga barcha kutubxonachilar, xattotlar, rassomlar, zardo'zlarning mas'uliyati ishonib topshirilgan, margin yozuvchilar, zargarlar va lapis lazuli yuvuvchilar bo'ldi. U o'limigacha bu lavozimni saqlab qoldi [5].

Behzod nafaqat san'ati bilan, balki amalda ham ustoz sifatida o'z davrining yoshlarini estetik ruhini tarbiya qilgan. Kamoliddin Behzod juda ko'p shogirdlarini o'zidek kamolga yetkazgan. Sodiq Kitobdor "Majmaul havos"da yozishicha, u shogirdlariga juda talabchan bo'lgan. Hatto Sodiq Kitobdorning o'zi ham uning shogirdi bo'lgan [6]. Kamoliddin Behzod davrini tom ma'noda Sharq Uyg'onish davri deyiladi.

Xulosa va takliflar. Temuriylarning yuksak madaniyatiga hurmat va e'tibor bilan qaragan Shayboniynxon Behzod san'ati oldida lol qolib, uning ijodiy ishlariga deyarli to'sqinlik qilmaydi, aksincha, mumkin qadar sharoit yaratib

bergan. Masalan, yana bir hukmdor Shoh Ismoil Safaviy 1512 yil Hirotidagi bir necha iste'dodli san'atkorlarni, hunarmandlarni o'zi bilan birga Tabrizga olib ketadi. Hirotidan Tabrizga olib ketilgan «javohir»lar orasidagi eng nodiri va noyobi Kamoliddin Behzod edi. Chunki Behzod bu paytda butun Sharq ellarida dong'i ketgan buyuk san'atkor bo'lib, uni o'z qaramog'ida saqlagan saltanat eng

boy, qudratli va obro'-e'tiborli hisoblanardi. Kamoliddin Behzod san'atini yuksak qadrlagan Ismoil Safaviy naqqoshga ijod qilish uchun Tabrizda barcha sharoitlarni yaratib beradi. Ma'lumki, Tabrizga Behzod bir guruh iste'dodli shogirdlari bilan kelgan bo'lib, ular ham Tabrizda Behzodning rahnamoligida o'zlarining ijodiy ishlarini davom ettiradilar.

ADABIYOTLAR

1. Ашрафи М. М. Бехзад и развитие бухарской школы миниатюры XVI в.- Душанбе: Дониш, 1987. 240 с.; Белинская А., Пулодов У. Камолитдин Бехзод: Хаёт ва эчодиёти миниатюриста асри миёнаи Шарк //Садои Шарк. -1973. № 6. -Саҳ. 110-111.
2. Maria Eva Subtelny (1988), «Socioeconomic Basis of Cultural Patronage under the Later Timurids», International Journal of Middle East Studies, 20, no. 4, pp 479-505
3. Бадиий таълимда инновацион жараёнлар: ривожланиш стратегияси, назарияси ва амалиёти./Т.:Impress media. – 2021. -171 бет.
4. پاکباز، رویین (۱۳۸۶). «تبریز، مکتب». دائرةالمعارف هنر. تهران: فرهنگ معاصر. شابک ۵۵۴۵-۹۶۴-۵۵۴۵-۹۶۴. قمر (۱۳۶۲). کمال‌الدین بهزاد. تهران: هیرمند ۲-۴۱.
5. پاکباز، رویین (۱۳۸۴). نقاشی ایران: از :پاکباز، رویین (۱۳۸۶). «کمال‌الدین بهزاد». دائرةالمعارف هنر. تهران: فرهنگ معاصر. شابک ۵۵۴۵-۹۶۴-۵۵۴۵-۹۶۴. دیرباز تا امروز. تهران: زرین و سیمین. شابک ۳-۹۲۱۱۳-۹۶۴-۰۳.
6. Мухаммад Али Содикбек Содикий Афшар (Китобдор) “Мажма ул-хавос” (“Хослар мажмуаси”) - Т.: «MUMTOZ SO'Z», 2014 й. –Б. 293. Тазкираи «Мажмау-л-хавос», ба забон турки-чигатойи. Таълиф Содикий китобдор ва таржимаи он ба забони форсий ба хомаи доктор Абдуррасул Хайёмпур муаллими донишгоҳи Табриз. – Табриз: 1327 / 1948; Тазкираи Мажмау-л-хавос. – Истанбул университети кутубхонаси, қўлёзма. Сақл. № 4085, 4097/42; Нури Усмония кутубхонаси, Сақл. № 3201; Москва Давлат кутубхонаси (собик В.И.Ленин номли), Сақл. № 3В 17-13/49; İstanbul Universitet K- 4085, 4097/42; Россия ФА Шарқ Қўлёзмалари институти. Санкт-Петербург, В-1187; Sadiq bəy Sadiqi. Külliyyat. AMEA Əlyazmalar İnstitutu, FS-27; Əfşar, Sadiq bəy Əfşar. Məcməul-xəvas. – Bakı: Elm, 2008. 410 s.